

Ägande som befrielse eller förbannelse

Samhällsfilosoferna **John Locke** och **Jean-Jacques Rousseau** såg båda rätten till egendom som en grundpelare i samhället, men medan Locke ansåg att statens främsta uppgift är att trygga ägande menade Rousseau att privatägande är orsaken till ojämlikhet. **Olli Lagerspetz** ger en översikt över två filosofer som var centrala i kampen för ett medborgarsamhälle.

Det moderna medborgarsamhället har åtskilligt att tacka de revolutioner som avslutade sjuttonhundratalet: den amerikanska (1776) och den franska (1789-1799). För dessa revolutioner stod två filosofer faddrar: **John Locke** (1632-1704) och **Jean-Jacques Rousseau** (1712-1778). Deras idéer om frihet och medbestämmande låg i tiden. Men de såg också rätten till egendom som en central byggsten i samhället. Locke försvarade äganderätten mot statliga intrång. Rousseau ställde däremot frågan vad ägande betyder för oss: vad vår egendom gör med oss och vad den gör oss till. Båda tänkarna invecklade sig även i motsägelser som vi fortfarande får leva med.

John Locke har kallats liberalismens fader, och man kan se varför. Hans skrifter *Letters Concerning Toleration* och *Second Treatise of Government* försvarar individens friheter och rättigheter mot feodala och statliga ingrepp. Samhällslivet ska ses som ett slags kontrakt där var och en avstår precis så mycket av sina rättigheter som behövs för att skapa ordning och trygghet.

I samhällskontraktets botten ligger rätten till egendom, en rättighet som för Locke var självklar och naturlig. Var och en äger sig själv, sin egen kropp och sitt eget arbete. Naturföremål blir människans egendom när hon lägger ner arbete på dem; den som plockar upp en frukt äger frukten. Den som för första gången odlar upp ett ägarlöst och outnyttjat markområde gör det till sin egendom. Från detta ursprungliga förvärv går egendomar sedan vidare via arv eller köp. Samhällets insatser blir aktuella först när tvister uppstår och egendom ska skyddas mot inkräktare. Locke anser att staten uttryckligen har uppstått för att trygga ägandet.

Locke lade grunden för den idémässiga förbindelse mellan liberalism, framstegstro och filosofisk empirism som sedan blev allmänt förekommande. **Thomas Hobbes**, hans filosofiska föregångare på sextonhundratalet, var ju däremot allt annat än liberal.

Framstegsoptimismen är den punkt där Rousseaus grundhållning tydligast skär sig med den liberala upplysningens. Civilisationen har fört människan bort från hennes sanna natur. En bättre framtid är möjlig, men absolut inte om vi fortsätter vår gamla lunk.

Rousseau var kritisk mot tidigare kontraktteoretiker, Locke medräknad. De hade föreställt sig primitiva människor som om de vore civiliserade. Innerst inne tänkte de fortfarande på naturfolken som på samtida fransmän och engelsmän. Rousseaus invändning var att tänkande och livsstil hänger ihop. Vi ska inte inbilla oss att forntidens människor hade idéer om samhället innan det fanns ett samhälle. Ingen tänker till exempel på att hon har en familj om hon aldrig kommer i kontakt med andra familjer. På samma sätt fanns inte begreppet egendom förrän människor måste hävda sin äganderätt gentemot andra. Ägande kunde inte heller bli en rättighet förrän det vann allmänt erkännande av andra i ett samhälle.

Liksom Locke uppfattar också Rousseau att äganderätt och samhälle är intimt sammankopplade. Men till skillnad från Locke ser Rousseau på utvecklingen med blandade känslor. Hans starkaste fördömande av privategendomen finns i ett berömt ställe i *Om ojämlikheten mellan människorna*:

”Den förste som inhägnade ett markområde, bestämde sig för att säga *detta tillhör mig* och fann människor tillräckligt enfaldiga för att tro honom, var den

egentliga grundaren av det civiliserade samhället. Hur många brott, krig och mord, hur många olyckor och fasor hade inte den besparat människosläktet, som dragit upp pålarna, fyllt igen dikena och ropat åt sina gelikar: Akta er för att lyssna till denne bedragare; ni är förlorade om ni glömmer att jordens frukter tillhör alla och att jorden inte tillhör någon.”

Men Rousseau visste själv att jordäggande inte uppstod genom ett plötsligt hugskott. Det kom som en naturlig följd av den tekniska utvecklingen. Reglering av egendomar var en förutsättning för jordbruket och alltså för bofast civilisa-

Distributionen av egendom är den viktigaste orsaken till brist på jämlikhet.

tion. Också med tanke på sammanhållning i samhället är äganderätten en viktig faktor. Hem och hård och en egen täppa jord ger en känsla av att vara hemma någonstans. När alla äger någonting har alla något att förlora och att gemensamt försvara.

Rousseau funderar inte först och främst på om privat egendom filosofiskt kan försvaras. Hans grundfråga är vilken effekt det privata ägandet har på oss, både politiskt, socialt och psykologiskt. Rousseaus mest berömda resonemang tar fasta på de negativa effekterna. Distributionen av egendom är den viktigaste orsaken till brist på jämlikhet. Vilket i sin tur ger upphov till den patologi som präglar den civiliserade människan: att vi börjar se på oss själva med främmande ögon. Vi önskar bifall av dem som sitter högre i samhällets hackordning. Vi lägger oss till med lyxkonsumtion för att hålla våra medmänniskor på avstånd. Bristande jämlikhet leder till beroende, och beroendet leder till att vi förlorar vår själ. Det är samma grundstämning som möter oss i **Karl Marx** tidiga skrifter om alienation.

Rousseau utvecklar sin positiva samhällssyn bland annat i boken *Om samhällskontraktet*. Han föreställer sig direkt demokrati, kanske en idealiserad version på hans schweiziska hembygd. Rousseaus perfekta republik befolkas av dygdiga småbrukare och småägare som lever på sina egna händers verk.

För att fungera kräver staten medborgarnas odelade stöd, vilket man uppnår genom likriktning av levnadssätt och ekonomisk ställning. När alla delar samma villkor har ingen något intresse i att göra dem svårare för andra. Allmänviljan har aldrig fel; den som röstar mot majoriteten har helt enkelt misstagat sig. Då är det samhällets uppgift att tvinga honom vara fri.

Det personliga är politiskt, ett slagord från sextioalet som Rousseau säkert skulle ha gillat. Rousseaus republikanska ideal inspirerade den franska revolutionen och grep hans samtida på djupet. Idag, med påföljande ”dygdens skräckvælde” och revolutionskrigen i backspeglarna, har vi tyvärr svårt att förbise rousseauismens totalitära potential. Vi får dock inte glömma att Rousseau hela tiden tänkte småskaligt. Medborgarna i idealstaten skulle i stort sett alla personligen känna varandra. Sjuttonhundratalet hade över huvud taget ingen erfarenhet av republikanskt statsskick annat än i småstater.

Rousseau vädjar till läsares känslor och sätter hela sin personlighet på spel. När hans verk diskuteras är det därför nästan ofrånkomligt att man kommer in på hans biografi. Där har han tyvärr oddsens emot sig eftersom han kom på kant med Voltaire, en av sjuttonhundratalets och kanske världshistoriens mest begåvade publicister. Rousseau var allmänt känd som vad man kallar en jobbig typ. **Friedrich Nietzsche** framställer honom senare som den typiska ”resentimentmänniskan” vars moraliska glöd motiveras av den egna underlägsenheten.

Rousseau levde naturligtvis inte efter sina egna ideal, utan snyltade i de fina salongerna, ofta på någon förnäm dams bekostnad. När han kritiserade ståndssamhället bet han således i den hand som födde honom. Men det fanns knappast något alternativ för en filosof i hans ställning. Kanske hans prekära tillvaro i societetens utkanter skärpte hans blick för vår vantrivsel i civilisationen.

Vill man ifrågasätta en filosofisk ståndpunkt på basen av författarbiografien bjuder John Locke ett mer tacksamt mål. Var och en äger sig själv, tyckte han, men det gällde uppenbart inte för de afrikanska slavarerna. Den liberala filosofen investerade stort i den engelska slavhandeln via handelskompanierna *Royal African Company* och *Bahama Adventurers*

Company. Samtidigt var han aktiv i handelsruttens andra ända. Locke var med om att skriva konstitutionen för den brittiska kolonin, senare amerikanska delstaten Carolina. Där slog man fast varje slavägares obegränsade makt över sina slavar.

Givet Lockes rykte som försvarare av egendom och individens frihet kan man lätt fördöma honom för hyckleri. Härtill kommer hans samtycke till att Amerikas ursprungliga invånare berövades sin mark. Lockes lära om att det ursprungliga förvärvandet av jord sker genom uppodling ser ut att vara skraddarsytt för den nordamerikanska kolonisationens behov.

Ordet hyckleri kanske rentav skyler över för mycket i detta fall. Det är möjligt att den verkliga motsägelsen hos Locke inte finns mellan lära och liv, utan i själva lärorerna. Lockes filosofiska skrifter är anpassade för hans politiska ställningstaganden både i England, där han stödde motståndet mot den katolske kung James II:s anspråk på envælde, och i Amerika, där han (fast på distans) tillhörde den slaväggande eliten. Resultatet var ett liberalt klingande försvar för engelsmännens rätt till frihet och egendom; ett försvar som samtidigt skulle motivera att andra berövas samma rättigheter.

Ett annat exempel på Lockes anpassningsförmåga finns i hans berömda plädering för religionsfrihet. Trots att hans argument för tolerans verkar gälla för alla grupper, lyckas han på stående fot hitta skäl för att stänga ut både katoliker och ateister. Den enda engelska grupp som skulle ha dragit fördel av hans toleranta politik var således de protestantiska frikyrkorna, föga överraskande det trossamfund där Locke själv var medlem.

Som försvar kan man säga att vi alla är barn av vår tid med våra egna blinda fläckar. Vi bör säkert först och främst besinna vår egen eventuella hemmablindhet. Men kanske man kan spekulera att Lockes filosofiska utgångspunkter gjorde honom särskilt benägen att bli just det han var – ett barn av sin tid. Empirismen innebär att all kunskap utgår från erfarenhet. Den enda politiska erfarenhet Locke hade kom naturligtvis från hans samtida miljö. I egenskap av empirist hade han ingen annan kunskapskälla att ställa emot den. Rousseaus grundhållning innebar däremot en känsla av konflikt med samtiden.

Olli Lagerspetz

är docent i filosofi och akademilektor vid Åbo Akademi.

LITTERATUR

Jean-Jacques Rousseau, *Kulturen och människan. Två avhandlingar*. Daidalos, Göteborg 1992.

John Locke, *Andra avhandlingen om styrelseskicket: en essä angående den civila styrelsens sanna ursprung, räckvidd och mål*. Daidalos, Göteborg 1998.

John Quiggin, "Locke Against Freedom" (Jacobin, <https://www.jacobinmag.com/2015/06/locke-treatise-slavery-private-property/>, nerladdat 13.9.2016)